

ERDŐ PÉTER

1. Hazánkban az 1989. évi XXXI. törvény által megállapított módosított és egységes szövegű Alkotmány 60. §-a tárgyalja a lelkiismereti és vallásszabadság kérdését. E paragrafus (3) bekezdése kimondja, hogy a Magyar Köztársaságban „az egyház az államtól elválasztva működik”. Ahogyan a megfogalmazásból is kitűnik, nem változást kíván ezzel az Alkotmány bevezetni, hanem egy már meglévő állapot fenntartására utal. A szöveg az egyházak működéséről beszél. Ennek szabadságát kívánja biztosítani a különválasztás útján is. Ezt erősíti meg az idézett törvény indoklása is,¹ mely a lelkiismereti és vallásszabadság egyik alapfeltételeként beszél az állam és egyház különválasztásáról. Ez arra utal, hogy Magyarországon legalábbis elvileg és strukturálisan nem az egyházakkal ellenséges indíttatású elválasztás van érvényben, hanem olyan, amely békés, sőt az emberi jog érvényesítésének szándékától vezetve bizonyos mértékig jóindulatú elválasztásnak mondható. Ez a francia elválasztási modellétől eltérő történelmi körülményekkel magyarázható. Tehát teljesen indokolt a kérdést abból a szempontból vizsgálunk, hogy mennyiben védi ez az elválasztás az egyházak autonómiáját, illetve függetlenségét és a vallás gyakorlásának szabadságát. A magyar elválasztási modell Európa és a térség országaival összehasonlítva rendkívül világos, éles elkülönítést tartalmaz. Az egyházakat azonban nem a társadalomtól, hanem magától az államtól választja el. Ennek számos jogszabályi megnyilvánulását észlelhetjük.

Már az Alkotmány garantálja (60. § [2]) a vallás és meggyőződés kinyilvánításának mellőzéséhez való jogot is. Ez a pusztán tény nagymértékben erősíti az elválasztást. Konkrét következménye az a garancia, amelyet a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény 3. § (2) bekezdése tartalmaz. Eszerint állami (hatósági) „nyilvántartásba vallási és más meggyőződésre vonatkozó adatot felvenni nem szabad”. Ez a tilalom – mely bizonyos, egyesek szerint az egyházak számára előnyös lehetőségeket, pl. egy német típusú egyházi adórendszert kizár – egyben az elválasztásból fakadó egyházi autonómia hatékony garanciája is. Mindazok az államok ugyanis, amelyek nyilván kívánják tartani polgáraik felekezeti hovatartozását, egyben arra is rákényszerülnek, hogy maguk rögzítsék az egyes felekezetekhez való tartozás kritériumait. Ezzel pedig óhatatlanul előáll az a helyzet, hogy az állami ismérvek eltérnek egyes vallási közösségek vagy minden ilyen közösség saját, hitelvi alapon megállapított tagsági kritériumaitól. Természetesen a különböző felekezetek

kritériumai egymástól is eltérők lehetnek. A magyar történelemből tudjuk, mennyi konfliktushoz vezetett, hogy az állam akarta meghatározni pl. a vegyes házasságokból származó gyermekek vallási hovatartozását akár a két szülő közös akarata ellenére is.

Ugyancsak az elválasztást konkretizálja ennek a törvénynek a 15. és 16. §-a. Az elválasztás következménye, hogy az egyes egyházak „belső törvényeinek, szabályainak érvényre juttatásához állami kényszer nem alkalmazható” (15. § [2]). Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy az egyház épp autonómiája alapján saját szabályai szerint állapítsa meg a képviselőit vagy bizonyos cselekményeiben való részvételre jogosultak körét. Ha ebbe bele nem tartozó személyek kívánnak az adott egyház nevében cselekedni vagy tevékenységében részt venni, ezellen már az állami jog védelmet nyújt, hiszen az egyházak autonómiája elismert.²

Az elválasztás következménye – ha nem is formálisan, de logikailag – az a követelmény is, hogy az államnak vallási kérdésekben semlegesnek kell lennie. Ennek következtében az állami (önkormányzati) iskolának szintén semlegesnek kell lennie.³ Mivel a teológiai felsőoktatás is hitfelekezeti elkötelezett képzés, ezért hazánkban nem lehetséges az sem, hogy állami egyetemen a különböző felekezeteknek teológiai fakultása legyen. Ezt a helyzetet a szerveződő felsőoktatási szövetségek esetében is tiszteletben kell tartani.

Mivel a magyar elválasztási rendszer a vallás szabad gyakorlását elősegíteni hivatott, „barátságos” elválasztás, harmonikusan illeszkednek bele azok az előírások, amelyek az egyházak anyagi támogatását az állam részéről lehetővé teszik.⁴ Alapjuk az egyházak „kiemelkedő fontosságú, értékteremtő és közösségteremtő” jellege.⁵ Számos egyház nem kis mértékben az eszközeitől való teljes megfosztás miatt, tekintettel a ránehezedő nagy történelmi és kulturális terhekre is (pl. templomok), rászorul a támogatásra. Ezt ismerte el az 1990. évi IV. törvény indoklása, amikor kijelentette, hogy azért nem lehet a vallásszabadságra való hivatkozással az egyházak hitéleti tevékenysége állami támogatását kizárni, mert így egyes egyházak működése „szinte lehetetlenné válik... Ez pedig inkább sértené a vallásszabadságot, mint az állami támogatás nyújtása”.⁶ Mégis, éppen ebben az összefüggésben ígér jelentős változást az Apostoli Szentszék és a Magyar Kormány között 1997. június 20-án aláírt megállapodás, hiszen éppen az egyház-finanszírozás új rendjét alapozza meg, mely lényegében két pilléren nyugszik: az állampolgárok akaratnyilvánítása alapján megvalósuló adóhányad-irányításon és az 1991. évi XXXII. törvény szerint (mely az egyházak működésének biztosításán kí-

vül bizonyos jóvátételi szándékból is fakadt)⁷ járó ingatlanok egy részéről való lemondás fejében kapott járadékon.⁸ Természetesen a hívők közvetlen adományai továbbra is döntő részét alkotják az egyházak fenntartásának, de ezek önmagukban, főként a történelmileg kialakult épület- és egyéb infrastruktúra terhe miatt, valamint a hívők anyagi teljesítőképességének gyenge voltára tekintettel nem elégségesek. Ez az infrastruktúra az ország kulturális örökségének részét képezi, és olyan időben alakult ki, amikor mögötte még döntően más anyagi erőforrások álltak, s amikor az állam és egyház elválasztása még nem történt meg. Ennek egyik következménye az volt, hogy a kegyúri jogviszonyból⁹ és az egyházközségi adóból¹⁰ eredő követeléseknek világi bíróság előtt is érvényt lehetett szerezni. Ezek a lehetőségek már az 1940-es évek végén megszűntek. A jelenlegi elválasztási rendszerben semmiképpen sem állíthatók vissza, de erre az idézett megállapodás tanúsága szerint pl. a Katolikus Egyház nem is törekszik. Így a megállapodás úgy is felfogható a Katolikus Egyház oldaláról, mint a magyar elválasztási rendszer finanszírozási következményeinek elmélyítéséhez, pontosításához való hozzájárulás.

2. A manapság gyakran szóba kerülő, emberi jogokat is érintő gyakorlati kérdésekben több egyház álláspontja eltér a közvélemény formálásában nagy súllyal jelentkező bizonyos nézetektől. Ennek a helyzetnek egyrészt az az oka, hogy maguknak az emberi jogoknak, illetve tartalmuk körének meghatározása történelmi változásoknak van alávetve. A felvilágosodás korában, amikor az emberi jogok első jegyzékei kialakultak, ezek alapját egyfajta természetjogeszmé jelentette, mely tartalmában összefüggött az európai kultúrkörben érvényesülő zsidó-keresztény hagyomány emberképével. Később a közgondolkodás fontos rétegei jobban eltávolodtak ettől a hagyománytól. Így a pluralizálódó emberkép némi bizonytalanságot eredményez az emberi jogok gyakorlati következményeinek meghatározása terén. Fontos kérdés azonban, hogy mindez valamilyen objektív értékrenden nyugodjék, hiszen a társadalmi együttélés jogi szabályainak tartalma nem lehet a parttalan szubjektivizmus függvénye. Az nem látszik különösebben problematikusnak, hogy egyes vallások híveik számára erkölcsileg kötelezőként tanítják, hogy tartózkodjanak olyan magatartásoktól, amelyekhez sokak felfogása, illetve a hatályos állami törvények szerint joguk lenne. Az is a vallásszabadság körébe tartozik, hogy valamely egyház erről a felfogásáról igyekezzék másokat is meggyőzni. Természetesen az ilyen szabályok megtartását egy vallási közösség a saját kebelén belül szankcionálhatja is, vagyis

eltılthatja a közösségen belül bizonyos cselekményektől azt, aki másként viselkedik, vagy akár ki is zárhatja az illetőt tagjai sorából. Ezzel az érintett állampolgári jogai nem sérülnek, hiszen alakíthat saját elvei szerint más vallási közösséget, ha erre igényt tart. Annak sincs akadálya, hogy valamely egyház saját emberképének megfelelő szabályok elfogadására buzdítsa a társadalom egész közösségét. Itt természetesen már bizonyos tartalmú megnyilatkozások, például más egyházak, vallási közösségek elleni uszítás ellenkezhethetnek a jelentős nemzetközi konszenzuson is nyugvó állami jogszabályokkal.

Azt a nemzetközi egyezségokmányok is elismerik, hogy az egyes alapvető jogok gyakorlása nem eredményezheti mások ilyen jogainak súlyos sérelmét, illetve hogy ezeket koordinálni kell. E koordináció területén az aktuális állami feladatokról különböző világnézetű, antropológiai beállítottságú emberek különféleképpen vélekedhetnek. (E téren a történelem során egymástól eléggé eltérő szempontok jutottak túlsúlyra az egyes államok gyakorlatában. Ilyen alakulások a jövőben sem zárhatók ki). A Katolikus Egyház e kérdésekben az újabb időkben is számos megnyilatkozást közölt, melyekből egyrészt a szélesebb konszenzus keresésére való nyitottság, másrészt a saját hitbeli örökségéhez való hűség törekvése érzékelhető.

JEGYZETEK

1. Indokolás az Alkotmány módosításáról szóló törvényjavaslathoz, indokolás a 34. §-hoz, 7. pont.
2. 1990. évi IV. törvény 8. § (1).
3. Vö. pl. az Alkotmánybíróság 4/1993. (II. 12.) AB határozat indokolásának A) I. 2. b) pontját.
4. Pl. 1990. évi IV. törvény 19. § (2).
5. Uo. Praeambulum.
6. Indokolás az 1990. évi IV. törvény 19. §-hoz, 2. pont.
7. Lásd a törvény praambulumát.
8. A megállapodás szövegét lásd pl. *Új Ember*, 53 (1997.) június 29., 6. o.
9. Hazánkban az 1864. VIII. 24-i 15 104 szám alatt kelt és 72 546/1864. helytartótanácsi számmal jelzett udvari kancelláriai rendelet és a Kúria 1906. évi 7636. sz. ítélete értelmében a dologi kegyuraság olyan elválaszthatatlanul összeforrt a birtokkal, hogy bármilyen apró parcellákra osztották is azt, az összes új tulajdonosra átszállt. Vö. Eötvös Károly Lajos: *Az egyházi közigazgatás kézikönyve*. Budapest, 1889. I, 398; Erdő Péter: *A magyarországi kegyuraság*, in: *Magyar Katolikus Almanach*, II, Budapest, Szent István Társulat, 1988. 697–718.
10. Vö. Erdő Péter: *Plébánia, egyházközség, közösség*, in: *Teológia*, 31 (1997), 11. o.

RUFF TIBOR

1. Ma Magyarországon az állam és egyház elválasztásának alkotmányos elve csak töredékes módon érvényesül. Ezért sérül a vallás- és lelkiismereti szabadság minden embert megillető joga és az állam világnézeti semlegességének az elve is. Az állam és egyház elválasztásának hiányossága mind az intézményi-szervezeti szétválasztás, mind a feladatbeli-funkcionális elkülönítés területén¹ jelenleg főképp az alábbi három ponton érhető tetten: a) abban, hogy az egyházi ügyeket 1996-ban visszaemelték a kultuszminisztérium hatásköréből a Miniszterelnöki Hivatalába; b) a tábori lelkészség jelenlegi működésének módjában; legfőképp pedig c) az egyház-finanszírozás és a Kormány Szentszékekkel történt Megállapodása ügyének jelenlegi állásában.

a) Azáltal, hogy a kormányprogrammal ellentétben az egyházi ügyeket visszahelyezték a kultuszminisztérium hatásköréből a Miniszterelnöki Hivatalába, egyszersmind a szakmai felügyelet alól politikai felügyelet alá helyezték azokat. A döntéshozatal így a miniszterelnök szűk körébe tartozó néhány személy hatáskörébe került, és az egyházpolitika misztikussá, a nyilvánosság számára követhetlenné vált.

b) Az a tény, hogy a hadseregben működő püspökök, lelkészek katonai rendfokozattal rendelkeznek, azaz egyházi tekintélyük egyszersmind az állam egyik erőszakszervezetének tekintélyévé is teszi őket, az állami és az egyházi hatalom visszatetsző összefonódása az intézményrendszer területén, amely korlátozza a katonákat vallási és lelkiismereti szabadságukban.

c) Már az egyházi ingatlanok visszaadásáról szóló törvény (1991. évi XXXII. tv.) is ellentétes volt a szétválasztás elvével, mert anélkül avatkozott bele jelentősen a vagyoni viszonyokba, hogy közben átalakította volna az egyház-finanszírozás politikafüggő, kommunista modelljét. Fenntartotta, sőt még erősítette is a már meglévő feladatbeli összefonódást a költségvetésben, és a szervezeti összefonódást is szorosabbá tette.² Ellentétes a törvény a semlegesség elvével is, mert előnyben részesítette az egyházakat a civil szféra nem egyházi szervezeteivel szemben, felborítva e szféra mellérendelt, egyenjogú viszonyait (ti. csak az egyházak kapnak kárpótlást, más sérelmet szenvedett szervezetek nem). De az egyházak közötti viszonylatban is sérti az egyenjogúságot: különbséget tesz ugyanis a volt tulajdonos, illetve az államosításkor tulajdonnal nem rendelkező egyházak között, és csak az előbbieket működőképességét tartja szem előtt. Érdemes idézni az erre vonatkozó részt az Általános Indokolás 5. pontjából: „Felmerül, hogy a vallások (felekezetek) egyenjogúsága és a működő-

képesség elve indokolná: a korábban államosított tulajdonnal nem rendelkező vallási szervezetek is ingyenesen kapjanak ingatlant. E kérdést a Javaslat nem vonja szabályozási körébe... Természetesen akár az állam, akár az önkormányzat dönthet úgy, hogy ingyenesen ad elhelyezést bármely... szervezet számára, így a Javaslat hatálya alá nem tartozó vallási közösségeknek is.” Míg tehát a törvény *kötelezi* az államot néhány felekezetet működőképességének biztosítására, csak *lehetőségként* említve nyitva hagyja a többiek hasonló ügyét. *A felekezeti jogegyenlőség elvének³ e sérülését csak egy másik törvény küszöbölhetné ki, amely hasonlóan kötelezné az államot az összes többi felekezet ugyanolyan arányú működőképességének biztosítására.* A törvény súlyos következetlenséget tartalmaz: „amikor csak az egyházakat kárpótolja a szervezetek közül, akkor indoklásként arra hivatkozik, hogy ezt a kivételezést a vallásszabadság biztosítása indokolja. Amikor azonban ennek biztosítását az államosításkor tulajdonnal nem rendelkező egyházak is igénylik, velük szemben arra hivatkozik, hogy nem erről, hanem kárpótlásról van szó”.⁴

Ami a Szentszékekkel kötött Megállapodást illeti: mind tartalma, mind megkötésének körülményei véleményem szerint halmozottan megsértik az említett jogokat és elveket. Csak néhány e sérelmekből: 1) sérti a felekezetek jogegyenlőségének és az állam semlegességének elvét (és közvetetten a Parlament szuverenitását is), hogy a Kormány egy minden felekezetet érintő, törvénnyel még nem szabályozott kérdésben olyan megállapodást kötött egy felekezettel, amely *kényszerhelyzetbe* hozta a többieket és a valamennyiüket érintő törvény megalkotásának folyamatát: hiszen amennyiben a többiek más megoldást választanának, súlyos anyagi hátrányba kerülnek; ha viszont ők sem gyakorolnak önkorlátozást, hanem a jogegyenlőség elve alapján ugyanolyan követeléssel lépnek fel, elviselhetetlenül megterhelik az államkasszát, ami a társadalomból erőteljes vallásellenességet válthat ki. Ha tehát a Parlament ratifikálja a Megállapodást, a többi egyház elveszti tényleges szabadságát a finanszírozását illető döntéshozatal befolyásolásában. 2) A Megállapodás – mivel a római katolikus felekezet finanszírozásának alapjául az egykor államosított egyházi ingatlanok után járó örökjárdéket teszi – visszacsempészi az egyház-finanszírozásba a már egyszer alkotmányellenesnek ítélt kárpótlási elvet. Az Alkotmánybíróság ugyanis a már idézett határozatában megsemmisítette a szintén idézett 1991. évi XXXII. törvény 15. §-át, mert „ha... azt az oldalát vizsgáljuk, hogy az egyházak anyagi függetlenségéhez nyújtott állami támogatásra nyit lehetőséget, nincs alkotmányos indoka annak, hogy ebben miért csak az 1948 után vagyonukat vesztett egyhá-

zak részesülhetnek..., ha... mint kárpótlási szabályt tekintjük, ésszerű indokát kellene adni annak, hogy a hasonló tulajdoni kárt szenvedett jogi személyek és más szervezetek közül miért az egyházak részesülnek kárpótlásban”.⁵ Ezért az egyház-finanszírozás alapelve „a funkcionalitás, vagyis az egyházi feladatok ellátásához szükséges működőképesség elemi feltételeinek megteremtése”⁶ (kellene, hogy legyen). A kárpótlás elve más szempontból is nagyon problematikus: a katolikus egyház Horthy-rendszer végére elért vagyoni állapotát veszi alapul, ez azonban aligha tekinthető egy modern polgári demokrácia fundamentumaiba beépíthetőnek. A reformkortól kezdődően Kossuthék nemzeti liberalizmusán át a századforduló liberális kormányainak szekularizációs törekvéseiig nagy nehezen leépített feudális katolicizmust ugyanis a Horthy-rendszer – a példátlan állami szerepvállalás biztosítása mellett – óriási földbirtokok, horrorbilis állami pénzsegélyek juttatásával állította helyre, miközben a kisebb egyházakat rendszerileg üldözte és elnyomta. A kárpótlási elv ilyen kritikátlan alkalmazása tehát restaurálná e tekintélyelvű rendszer súlyos igazságtalanságait, messze a reális társadalmi igény felett finanszírozná a római katolikus egyházat, és komoly társadalmi egyenlőtlenséget teremtene. Az a vád tehát, amely szerint a római egyház javainak az államosítása pusztán a kommunista hatalom büntette, csak féligazság: ugyanez ugyanis megtörtént a nem kommunista, csak egyszerűen szekularissá váló nyugat-európai államokban is. E szekularizáció erkölcsi alapjával pedig az a reformkori érvelés szolgálhatna a mai Magyarországon, amely szerint a katolikus egyház vagyona eredetileg túlnyomó többségében nem magánszemélyek adományaiból állt elő (amely ennyiben valóban sérthetetlen magántulajdon lenne), hanem a királyi, azaz a központi hatalom által juttatott ingatlanokból és a kötelező tized beszédéséből. Ma, immár törvényes, ám szekularis államigazgatásunk felépítésekor is elgondolkodtató az egykori liberális nemesek érvelése, amely szerint, ha az egyház az egykori törvényhozó hatalom letéteményesétől kapta javait, akkor azt a megváltozott társadalmi körülményeknek (és igényeknek!) megfelelően joga van felülvizsgálni a jelenlegi törvényhozásnak, azaz a választott Országgyűlésnek – anélkül, hogy ezzel a törvénytelen kommunista rezsim folytatójává válna –, hogy így a reális társadalmi igényeknek megfelelően hajtsa végre az állam szekularizálását. 3) Rendkívül aggályos az is, hogy formailag a nemzetközi szerződéseket megillető lehetőségek (titkos tárgyalások, kormányközi megállapodás utólagos parlamenti ratifikálással stb.) igénybevételével születik meg olyan döntés, amely tartalmilag egyáltalán nem nemzetközi jellegű, hiszen egyetlen

államon belüli viszonyokat, felekezetek egymás közötti viszonyát szabályozza. Katolikus honfitársainkat ugyanis nem tekinthetjük hazánkban tartózkodó külföldieknek, vatikáni állampolgároknak – s másfelől a reformátusok, mondjuk, hiába próbálkoznának azzal, hogy Debrecen belvárosában önálló államot kiáltssanak ki, hogy törvény előtti egyenlőségüket az ügyben így biztosítsák. De félre a tréfával: komolyan felmerül a kérdés, hogy amikor egy megegyezés jogi formája (ti. a nemzetközi szerződésé) *teljességgel üressé válik* (hiszen egyetlen vatikáni állampolgárt vagy tulajdont sem érint), míg tartalma egy egészen más területre vonatkozik, vajon a szó eredeti értelmében *jogos-e* még a pusztán forma kínálta lehetőség esetén kihasználása a demokratikus döntéshozatali mechanizmus ellenében? Az ugyanis, hogy a *magyar* katolikus egyház finanszírozásáról csak a Szentszék dönthet, a római katolikus kánonjog rendelkezése. Amikor azonban a kánonjog a jelen helyzetből fakadóan kényszerítő erővel jelenik meg az állam törvényhozásában, korlátozva az Országgyűlés szuverenitását a döntéshozatalban (mert ez történik, mint fentebb kimutattuk), akkor az egyház és az állam elválasztásának elve egészen súlyos, a lényegét érintő módon sérül meg. 4) A kárpótlási elvvel megalapozott „örökjádék” nem megszüntetné, hanem örökre tartósítaná az állam anyagi szerepvállalását a katolikus egyház fenntartásában. Egy bizonyos idő eltelte után ennek már kárpótlási jogalapja sem lesz, hanem masszív folyó finanszírozási jelleget ölt. 5) Ha a Megállapodásban foglaltak szerint az állam a katolikus iskolák teljes körű finanszírozására kötelezettséget vállal, elveszti ideológiai semlegességét, mivel ugyanerre nem kötelezte magát az önkormányzati iskolákat illetően. Megalapozatlan az a hivatkozás, amely szerint e „közcéltű tevékenység” (nem 100%-ban az!) teljes költségét azért kell az államnak fedeznie, mert az a vallás- és lelkiismereti szabadság elvéből vagy az 1990. évi IV. törvényből következne. Semmilyen szabadságjog állami elismeréséből és védelméből nem következik ugyanis, hogy az államnak kellene fedeznie a jog gyakorlásának költségeit. 6) A Megállapodás szerint a katolikus egyház beleegyezése nélkül nem szűkíthető az egyházakkal kapcsolatos adókedvezmények, -mentességek köre. Ez a parlamenti szuverenitás példátlan korlátozása. Arról nem is szólva, hogy a felekezeti jogegyenlőség elve alapján minden felekezetre érvényesnek kellene tekinteni, ami megoldhatatlan helyzetet teremtene a törvényhozásban.

Mindezek figyelembevételével a Szentszékkel kötött Megállapodás parlamenti ratifikációja a vallásszabadság és az Alkotmány súlyos sérelme nélkül lehetetlen.

Még annyit a kérdésről: szembe kell néznünk az-
 al a ténnyel is, hogy az állam és egyház elválasztá-
 sának, illetve a vallás és lelkiismeret szabadságának
 legjobb példáját még ma sem Európában találjuk
 meg. Az EU két vezető hatalmának számító Francia-
 országot és Németországot például épp néhány hete
 bírálta szelíden, de határozottan az Egyesült Államok
 Demokrácia, Emberi Jogok és Munkatügyek Hivata-
 lának közleménye, Albright külügyminiszter asszony
 előszavával, a vallásszabadságot ért sérelmek miatt.⁷
 Miközben tehát szem előtt tartjuk politikai, gazdasá-
 gi szempontokból kétségkívül egyetlen józan megoldás-
 nak tűnő EU-csatlakozásunk fontosságát, a nyugat-
 európai államok berendezkedését azért nem szabad
 összetévesztenünk az abszolút igazsággal. A fenteb-
 bi tárgyalat elvek mind a történelem, mind a jog,
 mind következetes megvalósításuk szempontjából az
 Egyesült Államokhoz kötődnek inkább. Magyaror-
 szág a kelet-európai régió legerősebb protestáns tra-
 díciójával rendelkező ország, Erdélyt és a tordai or-
 szágyűlés akkoriban egyedülálló vallásszabadság-tör-
 vényét tekintve pedig e szabadságjog hagyományá-
 nak egyik legrégebbi képviselője Európában. Állami
 intézményrendszerünk mostani „rendszerváltó” ki-
 alakításában élvezhetnénk azt a ritka alkalmat, hogy
 a lehetséges utak közül a jobbikat válasszuk, miként
 Deák Ferenc is mondotta: „Az én nézetem – a ma-
 gam elvéről szólok – az, hogy a két rendszer közt
 jobbnak, ésszerűbbnek és célszerűbbnek tekintem az
 amerikai. Amely rendszernek alapja az, hogy az ál-
 lam ne vagy minél kevesebbet avatkozzék a kultu-
 szok ügyeibe... De ha ezt egyszerre el nem érhetem,
 a célt mindig szem előtt tartom, és minden lépést,
 amely afelé vezet, pártolok, de nem pártolok semmi
 olyan lépést, amely attól eltávolít.”⁸

2. Véleményem szerint az abortusz, az eutanázia, a
 homoszexuális életközösség, a drogfogyasztás
 vagy a genetikai kísérletezés szabadságát nem lehet
 azonos kategóriában említeni azokkal az alapvető jo-
 gokkal, amelyeket az emberi jogok első vagy akár má-
 sodik generációja fogalmaz meg. Hogy ez így van, azt
 minden további nélkül bizonyítja az a tény, hogy míg
 az utóbbiakat illetően a civilizált világban általános a
 konszenzus, addig az előbbiekkal szemben tömegek
 táplálnak nagy és mély lelkiismereti aggályokat. Ez
 pedig nemcsak az egyházak speciális teológiai felfo-
 gásának tanításából fakad, hanem jóval mélyebbről.
 Azaz e lelkiismereti aggályok eredete nemcsak teoló-
 giai, hanem természetjogi jellegű is: a biológiai érte-
 lemben vett természetben minden területen jelen lé-
 vő és alapvető ön- és fajfenntartási ösztön ellenében
 hatnak ezek a „szabadságok”, nemcsak az egyén, de
 a társadalom szintjén is (hiszen az ember biológiai

lény is) – márpedig ez éppen fordítva áll az emberi jo-
 gok első generációinak esetében. Ez az érvelés, ha
 nem elfogadható is mindenki számára, de meggyőző
 módon éppúgy el sem vehető – s ameddig ez így
 van, addig senki sem kényszerítheti rá a társadalmak-
 ra a felsorolt tevékenységeket az emberi jogokat jel-
 lemző rendkívül erős érvényességgel. Védhető tehát
 az az érvelés, amely szerint az egyházak nemcsak sa-
 ját teológiájukat vagy törvényeiket képviselik akkor,
 amikor ellenzik a fenti igények emberi jogként való
 elfogadtatását – ezért ha e nézetüket a plurális de-
 mokráciákban elfogadott módon, a köztársaság játéksza-
 bályait betartva érvényesíteni igyekeznek, helye-
 sen cselekszenek. Még fontosabb – éppen a vallás és
 lelkiismeret, illetve a szólás szabadságának jogából
 következik –, hogy a hívők elvben bármilyen radiká-
 lisan hirdethessék azt a meggyőződésüket, hogy az
 említett cselekedetek erkölcsi értelemben bűnök,
 anélkül, hogy emiatt emberi jogi aktivisták fasisztá-
 nak állítanák be őket. Hiszen ha emez aktivisták vég-
 ső célja ezzel az, hogy a hívőket jogilag korlátozzák e
 szabadságukban, és ezt el is érnék, akkor a fent emlí-
 tett alapvető szabadságjogok sérülnének. Természe-
 tesen egészen más a helyzet, ha az egyházak emez er-
 kölcsi nézeteiket politikai programmá kovácsolva dik-
 tatórikus vagy államegyházi módszerekkel rá kívánják
 kényszeríteni a társadalomra, amint erre is van példa
 (Lengyelország). Ez a magatartás azonban nem az
 említett erkölcsi meggyőződésből ered, hanem egyes
 egyház(i)aknak az állam és az egyház összekapcsolá-
 sát (ha esetleg nem is nyíltan) valló (teológiai szem-
 pontból is helytelen) meggyőződéséből.

Megjegyzendő viszont, hogy az általános konszen-
 zust élvező – legfőképpen az első, másodsorban a má-
 sodik és harmadik generációs – emberi jogok védel-
 mében az egyházaknak a jelenleginél összehasonlít-
 hatatlanul nagyobb aktivitással és rövidebb „reakció-
 idővel” kellene fellépniük Magyarországon (és Euró-
 pában); illetve még abban az esetben is mindenáron
 tartózkodniuk kellene azok megsértésétől, amikor ez
 saját – látszólagos – érdekeik ellenében hat: lásd az
 első kérdésre adott választ.

JEGYZETEK

1. A szétválasztás elvének e két területét a tisztánlátás ér-
 dekében fontos hangsúlyozni: nem elegendő ugyanis az
 elv érvényesüléséhez, ha csak a szervezeti elválasztás
 valósul meg. Erről részletesebben lásd Mészáros István
 László tanulmányát: *Az egyházak finanszírozásának kérdé-
 sei az állam és az egyház szétválasztásának elve alapján*, in:
Partnerek vagy ellenségek? Egyházforum című folyóirat kü-
 lönszáma, 1992. 69–79. o.

2. Erről és a következőkről részletesen l.: i. m. 76. o.
3. Ez ugyan az Alkotmányban *expressis verbis* nem rögzített elv, de az Alkotmány 60. § (3) bek.-ből „következik – ami másrésztől az Alkotmány 70/A. §-ának is folyománya –, hogy az államnak az egyházakat egyenlőként kell kezelnie” (4/1993. [II. 12.] AB határozat, indoklás A) I. c) pont).
4. Mészáros, i. m. 77. o.
5. Idézett AB határozat, indoklás, C) III.
6. Idézett törvény, általános indoklás, 2. pont.
7. United States Policies in Support of Religious Freedom...
8. In: Deák Ferenc beszédei, VI. köt. Bp., 1903. 408–415. o.

SCHANDA BALÁZS

1. Az Alkotmány kétféle civil szervezet államhoz való viszonyáról tesz kifejezett említést. Egyfelől az Alkotmány 3. §-a ad szabályokat a pártok és a közhatalom viszonyára. Eszerint a pártok szabadon működhetnek, közreműködnek a népakarat kialakításában és kinyilvánításában, közhatalmat azonban közvetlenül nem gyakorolhatnak – a szétválasztás érdekében a törvény összeférhetetlenségi eseteket állapít meg. A másik rendelkezés szerint az egyház az államtól elválasztva működik (60. §).

Az elválasztásról szóló alkotmányi rendelkezés nyilvánvalóan elsősorban történelmi gyökerű. 1949 és 1989 között az Alkotmány úgy rendelkezett, hogy „a lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól”. Az 1989-től hatályos alkotmány-szöveg már nem a különválasztás programját mondja ki, hanem az elválasztottság tényét rögzíti. Amint a különválasztás megtörtént, és az egyház nem vehet igénybe közhatalmat, az állam pedig nem avatkozik be egyházi belügyekbe, az elválasztás – külön deklaráció nélkül is – adott. Az állam nemcsak az egyházaktól van elválasztva, hanem minden más szervezettől is, mely nem gyakorol közhatalmat: a gazdasági társaságoktól, a civil szervezetektől. A vallás gyakorlására szerveződött „egyház” azonban mélyebb autonómiát élvez, mint az egyéb civil szervezeti formák, mivel egy olyan alapjog – a vallásszabadság – gyakorlásához kötődik, mely az emberi személyiség lényegét átfogó módon – politikai véleményeknél, gazdasági érdekeknél mélyebben – érinti. Az elválasztás alkotmányi tételének mai tartalma tehát a vallási szervezetek autonómiájának fokozott védelme.

Az elválasztás garanciális szabályánál átfogóbb követelmény az állam világnézeti semlegessége. A különböző – vallási alapú és szekuláris – világnézetek egymás melletti létezése csak úgy biztosítható, ha a közhatalmat gyakorló állam pártatlan marad. Az állam világnézeti semlegességének követelményét általában azok az államok is elfogadják, melyek az állam és az egyház elválasztását nem vagy nem teljesen hajtották végre (pl.: Németország). Fontos hangsúlyozni, hogy az állam világnézeti semlegessége nem technikai szabály: semleges világnézet nem létezik – hiszen ha létezne, maga is világnézet lenne, és az államnak e semlegességgel szemben is semlegességet kellene tanúsítania. A semlegesség tiltja, hogy az állam bármilyen világnézettel azonosuljon vagy hogy világnézeti szervezettel (például egyházzal) intézményesen összefonódjon.

Állam és egyház viszonya ma Magyarországon alapvetően rendezett. Az elmúlt években egy olyan modell látszik kibontakozni, melyben az állam semleges, és szigorú intézményi elválasztás érvényesül, azonban – más alapjogokhoz hasonlóan – az állam a konfliktushelyzetek szabályozásával és anyagi támogatással elősegíti a vallásszabadság alapjogának érvényesülését. Egyes területeken az állam intézményes lehetőséget biztosít a vallás gyakorlására: ezzel érintkezési pontok jönnek létre anélkül, hogy az elválasztás szabálya csorbulna. Így az egyházi jogi személy fakultatív vallásoktatást tarthat a világnézetiileg semleges iskolákban, és a fegyveres erőknél vagy a büntetés-végrehajtási intézményekben is lehetőség van a közösségi vallásgyakorlásra. Legföljebb egyes kisebb jelentőségű szabályokról állítható, hogy az elválasztás követelményét nem tartják tiszteletben. Erre példa az egyházzenei képzés felekezeti követelményeinek rendeleti szabályozása: a követelmények szakmailag megalapozottak lehetnek, azonban elfogadhatatlan, hogy állami intézmény, egyoldalú állami jogszabályban meghatározott szakmai követelmények alapján, kifejezetten adott felekezetek egyházi szolgálatára képezzen kántorokat, egyházzeneszketek.¹ Az ilyen szabályozás nemcsak a jozefinizmus emlékét idézi, de alkotmányossági szempontból is aggályos.

Az állami támogatás léte önmagában nem rendszeridegen – bár bizonyos formái azok lehetnek. A magánereő gyengesége minden bizonnyal még sokáig nem fogja lehetővé tenni, hogy a civil társadalom szerveződése anyagilag teljesen függetlenek legyenek az államtól. A politikai pártok, társadalmi szervezetek és az egyházak költségvetési támogatása valóban nem ideális, mivel elvi ellentmondásokkal terhes, és függőséget teremt (mely automatizmusokkal csökkenthető). Magyarország a világnézeti semlegesség talaján, az állam és az egyház következetes elvá-

lasztását megvalósító, de az együttműködésre nyitott és az egyházakhoz jóindulatúan viszonyuló államok közé sorolható. Az államegyházi megoldások éppúgy idegenek ezektől az alapelvektől, mint a világnézetiileg közömbös állam gyanakvó passzivitásba burkolódzó elzárkózása, mely csak tartózkodásában látja a vallásszabadság garanciáját. A semleges állam nem értékmentes állam: nem légtüres térben él. Az államnak a társadalom felől érkező sokféle igényhez nyitottan kell viszonyulnia, megfelelő támogatásban részesítve minden polgári aktivitást, mivel ezek – az állam által elismerendő, de meg nem ítélt – értékeket hordoznak. Az aktív állampolgár „többe kerül” a költségvetésnek, azonban többet is tesz a közösségért, mint a magánszférába visszahúzódó. Minden színházlátogató, minden polgár, aki múzeumot keres föl, könyvtárat vesz igénybe, vagy uszodába megy, részben – saját hozzájárulásánál nagyobb részben – közpénzekből jut a szolgáltatáshoz. Ezt az újraelosztást az állam szociális és kulturális elkötelezettsége legitimálja. Az állam – a kérdés sajátosságaira figyelemmel – nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy polgárai egy része vallásos. Az állam nem kezelheti hátrányosabban a vallást, mint más támogatott területet, pl. a kultúrát vagy a sportot, nem visel nagyobb felelősséget a nemzeti labdarúgó-válogatott működtetéséért, mint a vallásszabadság feltételeinek biztosításáért. Az értékszövevényeket, melyekben az állam létezik, jelentős részben az egyházak szőtték az évszázadok alatt, és szövik ma is. Az állam, a társadalom építhet az egyházakra: az állam a támogatással – anélkül, hogy akármiféle „ellenszolgáltatás” gondolata elfogadható volna – korántsem csak ad vagy „oszt”, hanem értékeket kap is (ahogy pl. a család intézményének támogatása is legalábbis kölcsönös érdek). Az azonosulás e téren éppen úgy nem adekvát, mint az ignorálás.² A civil szférának juttatott forintok jól hasznosulnak: az egyházak (és a civil szervezetek) saját forrásaival és tagjaik munkájával kiegészülve az egész társadalom számára teremtenek olyan értéket, amit az állam nem tud létrehozni. Előrelépést jelent e téren az Apostoli Szentszékkal ez év júniusában aláírt megállapodás, melynek értelmében a Katolikus Egyház – rövidebb átmenet után – kiválik a közvetlen költségvetési támogatást élvezők köréből. Ugyanakkor a személyi jövedelemadó-rendszeren keresztül történő támogatás is sajátos nehézségeket vet fel, hiszen itt is közpénzek elosztásáról van szó, ahol nem érvényesülhetne nagyobb súllyal a magasabb jövedelmű, több adót fizető polgár döntése. A hazai gazdasági-társadalmi viszonyokon nem lehet átmenet nélkül számon kérni más körülmények között kialakult elveket: elegendő arra gondolni, hogy a többpárti parlamentáris demokrácia lehetetlenülne el a politikai pártok költ-

segtetési támogatásának tilalmával – a pártokhoz képest az egyházak esélye jónak mondható arra, hogy középtávon anyagi függetlenségre tegyenek szert. Ugyanakkor leszögezendő, hogy a közcélú tevékenységek (pl.: az oktatás) szektorsemleges támogatása semmiképpen nem sérti az elválasztás követelményét: éppen hiánya vezetne hátrányos megkülönböztetéshez – és közvetve az állami szektor kizárólagosságának fennmaradásához.

A vitás kérdések kivételesnek tekinthetők: a vitákat általában egyszerre jellemzik az ideológiai indulatok és a realitások figyelmen kívül hagyása. Példaként elegendő csak az Apostoli Szentszékkal júniusban aláírt megállapodást említeni, melyről többen a világnézetiileg semleges oktatásügyet féltették,³ holott a megállapodás semmivel sem juttat több forrást az egyházi iskolák számára, mint amennyit 1990 óta a hatályos magyar jogszabályok – és az osztó igazság elve megkövetel.

Sajátos kérdés, melyben Magyarország az elválasztás során véleményem szerint nem találta meg a megfelelő mértéket, a házasságjog. Bár a kialakult helyzet inkább nevetség tárgya, mintsem komoly feszültséget keltő ügy, azonban a vallásos polgárokat és a magánszféra elkötelezett híveit egyaránt zavarhatja az, hogy az anyakönyvvezető előtti eljárás (külön díj fejében járó többletszolgáltatások nélkül is) főszabályként „ünnepélyes”.⁴ Az állami anyakönyvvezetés nyilvánvalóan szükséges, ugyanakkor ez a kultúrharc anakronisztikussá vált reminiscenciájáról, a kötelező ünnepélyes állami házasságkötési „szertartásról” aligha mondható el. A liberális állam eszméjével egy családi esemény állami „megünnepeltetése” aligha egyeztethető össze. Helyénvalóbb volna egyszerű bejelentési eljárásá redukálni a kötelező ceremóniát. Akinek többletigényei vannak (ünnepi beszéd, zene, pezsgő), megfelelő szolgáltatóktól juthasson hozzá ezekhez, az államnak azonban ilyen ügyekben nincs keresnivalója.

2. Állam és egyház elválasztottsága nem a társadalom és az egyház elválasztását jelenti. Az egyházak mint a civil társadalom sajátos szereplői fogalmazzák meg véleményüket az embert és a társadalmat érintő kérdésekről, így az emberi jogokat érintő kérdésekről is. Felfogásuk a pluralista társadalomban megjelenő nézetek egyike, érvényesítésük csak a demokratikus döntési folyamat útján történhet.

Sajátos kérdés az egyházak közvetlen politikai szerepvállalása. Fontos leszögezni, hogy minden esetben az adott vallási közösség belügye eldönteni, hogy részt vesz-e a politikában, állást foglal-e, és ha igen, akkor miként. A Katolikus Egyház törvényei a papok és a püspök számára tiltják a politikai pártokban vagy

szakszervezetek vezetésében való szerepvállalást.⁵ Ez esetben egyházi önkorlátozó normával találkozunk. Más egyházak szabályai kevésbé szigorúak. Így az országgyűlési képviselők között ma is több lelkészt találunk. Egyes kisegyházak egységes és rendkívül hátrázott (párt)politikai elkötelezettsége közismert. Nem a kívülállók dolga, hogy az ilyen szerepvállalásról ítéletet mondjanak, ahogy kívülállók az önkorlátozás betartását sem kérhetik számon.

Az egyházak belső gyakorlata sajátos emberi jogi kérdéseket vethet fel. A vallásszabadság kinyilvánítása nem történhet törvénybe ütköző módon. Az egyházi autonómia révén az egyházak belső életébe közvetlenül nem avatkozhatnak bele állami hatóságok, azonban ha egy egyház ügyései felszólítás ellenére sem hagy föl törvényellenes gyakorlatával, úgy a bíróság törölheti a nyilvántartásból. A vallásszabadság magában foglalja azt, hogy a vallási meggyőződés kinyilvánításaképp bizonyos jogaival ne éljen a polgár. Személyiségi jogairól azonban senki sem mondhat le. Mivel az egyházak nem rendelkezhetnek közhatalommal, és az egyháztagság az állam irányában nem jár semmilyen következménnyel, az egyháztagot nem érheti semmilyen közhatalommal érvényesíthető hátrány, ha nem engedelmeskedik egyháza valamilyen elvárásának.

A nyugati tapasztalatok szerint egyes új vallási mozgalmak sajátos veszélyeket hordoznak, melyek a semleges állam szempontjából is figyelmet érdemelnek, mivel tagjaik személyiségét megengedhetetlen eszközökkel átformálva tényleges döntési lehetőségeiket elvonják. Nyilvánvaló, hogy amennyiben egy

vallási közösség büntetendő cselekményeket követ el (prostituációra kényszerítés, öngyilkosságban való közreműködés, kiskorú veszélyeztetése), vagy más tiltott tevékenységet végez, az állami hatóságoknak föl kell lépniük ellenük. Nem mellőzhető a közvélemény elfogulatlan tájékoztatása sem a nem közismert vallási közösségek működéséről.⁶

JEGYZETEK

1. A 16/1994. (VII. 8.) MKM rendelet melléklete az 54. sorszám alatt határozza meg az egyházzenész szakképesítés szakmai (vizsgáztatási) követelményeit. Az érintett egyházak nem adtak semmiféle hozzájárulást a képzéshez, mely nyilván azonosulást nem igényelve, azonban kifejezetten felekezeti igényeket feltételezve történik.
2. Ehhez részletesebben: Schanda Balázs: *Az egyház működésének anyagi alapjai*, in: *Vigilia*, 1996/2. 104. o.
3. Bauer Tamás: *Alkotmány és egyház-finanszírozás. Vita a vatikáni–magyar szerződésről*, in: *Népszabadság*, 1997. június 16.; Horn Gábor: *Veszélyben a világnézetileg semleges oktatás. Ami kimaradt a közvélemény-kutatásból*, in: *Magyar Nemzet*, 1997. június 19.
4. L. az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. törvényerejű rendelet 25. § (1) pontját: „A házasságkötés nyilvános és ünnepléses.”
5. Egyházi Törvénykönyv, 285. kánon 3. §, 287. kánon 2. §.
6. Ezt szorgalmazza az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1992-ben született 1178. számú ajánlása is a szektákról és az új vallási mozgalmakról.